

National Journal of Hindi & Sanskrit Research

ISSN: 2454-9177

NJHSR 2026; 1(65): 137-140

© 2026 NJHSR

www.sanskritarticle.com

कल्याणी पाण्डा

नव्य व्याकरण (शास्त्री),

आचार्य शंकर वेदांत ,

सम्पूर्णानंद संस्कृत विश्वविद्यालय,
वाराणसी

Correspondence:

कल्याणी पाण्डा

नव्य व्याकरण (शास्त्री),

आचार्य शंकर वेदांत ,

सम्पूर्णानंद संस्कृत विश्वविद्यालय,
वाराणसी

अद्वैतवेदान्ते अविद्या - अध्यास - जीवन्मुक्तितत्त्वानां तात्त्विकमीमांसा (A Research Study on Avidyā, Adhyāsa and Jivanmukti in Advaita Vedānta)

कल्याणी पाण्डा

सारांश (Abstract)

भारतीयदर्शनपरम्परायां अद्वैतवेदान्तदर्शनं परमोत्कृष्टं तत्त्वशास्त्रमिति प्रसिद्धम्। अस्य दर्शनस्य मूलाधारो ब्रह्मैकत्ववादः—“ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः” इति सिद्धान्तः। संसारबन्धस्य कारणरूपा अविद्या, तस्य अनुभवरूपः अध्यासः, तथा तयोर्निवृत्तिफलरूपा जीवन्मुक्तिः—एते अद्वैतवेदान्तदर्शने मुख्यविचारविषयाः सन्ति। प्रस्तुतशोधलेखे उपनिषद्, ब्रह्मसूत्र, भगवद्गीता तथा शङ्करभाष्यादीनां प्रमाणैः एतेषां तत्त्वानां स्वरूपं, परस्परसंबन्धं, मोक्षमार्गं तेषां स्थानं च शोधपरकदृष्ट्या विवेचितम्।

मुख्यशब्दाः - अद्वैतवेदान्तः, अविद्या, अध्यासः, जीवन्मुक्तिः, ब्रह्मज्ञानम्।

१. प्रस्तावना

भारतीयदर्शनपरम्परायां वेदान्तदर्शनस्य विशेषं स्थानम् अस्ति। वेदान्तस्य प्रमुखभेदेषु अद्वैतवेदान्तः सर्वाधिकं दार्शनिकगाम्भीर्यसमन्वितः मतः। अस्य दर्शनस्य प्रमुखप्रतिपादकः आदि शङ्कराचार्यः। अद्वैतवेदान्तस्य मूलप्रतिपाद्यं ब्रह्मणः अद्वितीयता। छान्दोग्योपनिषद् स्पष्टं प्रतिपादयति—

“सर्वं खल्विदं ब्रह्म।”¹

तथैव बृहदारण्यकोपनिषद् आत्मैकत्वं प्रतिपादयति—

“अहं ब्रह्मास्मि।”²

किन्तु जीवः स्वस्वरूपं न ज्ञात्वा संसारबन्धमनुभवति। अद्वैतवेदान्तदृष्ट्या अस्य कारणं अविद्या तथा अध्यासः इति स्वीक्रियते। अतोऽस्मिन् शोधलेखे एतेषां तत्त्वानां तात्त्विकस्वरूपं तथा जीवन्मुक्तिप्राप्तौ तेषां स्थानं विशदीकृतम्।

२. अद्वैतवेदान्ते अविद्यास्वरूपम्

अद्वैतवेदान्ते संसारस्य मूलकारणं अविद्या इति स्वीकृतम्। अविद्या नाम ब्रह्मतत्त्वस्य अज्ञानम्। शङ्कराचार्यः ब्रह्मसूत्रभाष्ये अविद्यायाः अनादित्वं प्रतिपादयति—

“अनादिरपि अविद्या विद्यानिवर्त्या।”

अर्थात् अविद्या अनादिरस्ति, किन्तु ज्ञानोत्पत्त्या नश्यति। उपनिषदपि अविद्यानिवृत्तेः ज्ञानमेव साधनं वदति—

“तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति।”³

अविद्या द्विविधा कथ्यते—

(१)मूलाविद्या- ब्रह्मणि जगत्प्रपञ्चस्य कारणरूपा अविद्या। अद्वैतवेदान्ते मूलाविद्या नाम अनादिरनिरवचनीया शक्तिः, या ब्रह्मस्वरूपस्य आवरणं कृत्वा नामरूपात्मकस्य जगतः प्रक्षेपणं करोति। सा न सत् नापि असत्, किन्तु मिथ्यारूपेण अनुभूयते। तस्याः कारणेन जीवः देहादिषु आत्मबुद्धिं कृत्वा संसारबन्धं अनुभवति; ब्रह्मज्ञानोत्पत्त्या तस्याः पूर्णनिवृत्तिः भवति।

(२) तुल्याविद्या- व्यक्तिजीवस्य अज्ञानरूपा अविद्या। अद्वैतवेदान्ते तुल्याविद्या नाम व्यक्तिजीवविशेषसम्बद्धं अज्ञानम्, यत् मूलाविद्यायाः प्रतिबिम्बरूपेण अन्तःकरणे प्रवर्तते। एषा देह-इन्द्रिय- मनः- बुद्धिषु आत्मतादात्म्यबुद्धिं जनयति। तस्याः प्रभावेन जीवः कर्तृत्व- भोक्तृत्वादिभावान् अनुभवति। ब्रह्मज्ञानसमुत्पत्त्या एषा तुल्याविद्या निवर्तते, तदा जीवः स्वस्वरूपे ब्रह्मणि स्थितिं प्राप्नोति।

अविद्याया द्वे शक्ती प्रसिद्धे—

1.आवरणशक्तिः - ब्रह्मस्वरूपस्य आवरणम्। अद्वैतवेदान्तदर्शने अविद्यायाः द्वे प्रमुखे शक्ती प्रसिद्धे—आवरणशक्ति तथा विक्षेपशक्ति। तत्र आवरणशक्तिर्नाम सा शक्तिर्या ब्रह्मणः नित्य- शुद्ध- बुद्ध- मुक्तस्वरूपमावृणोति, तस्य यथार्थज्ञानं च जीवस्य न प्रकाशयति। अस्याः प्रभावेन जीवः आत्मनः ब्रह्मभावं न जानाति, अपि तु देह-इन्द्रिय- मनः- बुद्ध्यादिषु आत्मतादात्म्यबुद्धिं करोति। यथा घनतमसि स्थिते वस्तुनः स्वरूपं न दृश्यते, तथैव अविद्यायाः आवरणशक्त्या ब्रह्मतत्त्वस्य प्रकाशः अवरुद्धः भवति। अतः जीवः स्वस्वरूपज्ञानाभावात् संसारदुःखानुभवं करोति। ब्रह्मज्ञानसमुत्पत्तौ तस्याः आवरणशक्तेः नाशः भवति, तदा आत्मस्वरूपस्य साक्षात्कारः स्फुटतया प्रादुर्भवति।

2.विक्षेपशक्तिः - जगत्प्रपञ्चस्य प्रक्षेपणम्। अद्वैतवेदान्ते अविद्यायाः द्वितीया शक्ति विक्षेपशक्तिः इति कथ्यते। एषा शक्ति ब्रह्मणि नामरूपात्मकस्य जगतः कल्पनां करोति तथा विविधप्रपञ्चस्य अनुभवं जनयति। आवरणशक्त्या ब्रह्मस्वरूपे आवृते सति विक्षेपशक्तिः देह-इन्द्रिय- मनः- बुद्ध्यादिरूपं संसारप्रपञ्चं प्रक्षिपति। यथा रज्जौ सर्पभ्रमः, शुक्तौ रजतभ्रमश्च दृश्यते, तथैव ब्रह्मणि जगदाकारः अविद्यया प्रकल्प्यते। अस्याः प्रभावेन जीवः कर्तृत्व- भोक्तृत्वादिभावान् अनुभवति तथा सुख- दुःखादिसंसारधर्मान् भुङ्क्ते। ब्रह्मज्ञानसमुत्पत्त्या एषा विक्षेपशक्तिः निवर्तते, तदा जगतः मिथ्यात्वबोधः उत्पद्यते तथा जीवः स्वस्वरूपे ब्रह्मभावं प्राप्नोति। यथा अन्धकारे रज्जौ सर्पभ्रमः जायते, तथैव अविद्यया ब्रह्मणि जगदभासः कल्प्यते।

३. अध्यासतत्त्वम्

अद्वैतवेदान्तदर्शने अध्यासः अत्यन्तं मूलभूतः सिद्धान्तः। शङ्कराचार्यः ब्रह्मसूत्रभाष्यस्य आरम्भे अध्यासस्य लक्षणं दत्तवान्—

“स्मृतिरूपः परत्र पूर्वदृष्टावभासः अध्यासः।”

अर्थात् पूर्वानुभूतवस्तुनः अन्यत्र स्मृतिरूपेण प्रतीयमानता अध्यासः। अध्यासस्य सारभूतं लक्षणम्—

“अतस्मिन् तद्बुद्धिः अध्यासः।”

अर्थात् यत्र तदभावे अपि तद्बुद्धिः जायते।

अध्यासस्य प्रकाराः-

अद्वैतवेदान्ते अध्यासः द्विविधः—

१. आत्मधर्माणामनात्मनि अध्यासः-

अद्वैतवेदान्ते आत्मधर्माणामनात्मनि अध्यासः अज्ञानजनितः मिथ्याभासः उच्यते। यथा चैतन्यस्य कर्तृत्वं भोक्तृत्वं च शरीरमनसोरुपरि आरोप्यते, तथा नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्य आत्मनः धर्मा देहादिषु कल्पन्ते। अयं अध्यासः जीवस्य संसारबन्धस्य मूलकारणं भवति, यतः आत्मा स्वस्वरूपं विस्मृत्य देहाभिमानेन व्यवहारं करोति।

उदाहरणम्—

“अहं कर्ता”, “अहं सुखी”, “अहं दुःखी” इत्यादि।

२. अनात्मधर्माणामनात्मनि अध्यासः-

अद्वैतवेदान्ते अनात्मधर्माणामनात्मनि अध्यासः अविद्याजनितः मिथ्याभासः उच्यते। यदा शरीर, इन्द्रिय, मनः तथा बुद्धेः धर्माः आत्मनि आरोप्यन्ते, तदा जीवः “अहं स्थूलः”, “अहं दुःखी”, “अहं कर्ता”, “अहं भोक्ता” इत्यादिभावेन आत्मानं मन्यते। वस्तुतः आत्मा नित्यः, शुद्धः, बुद्धः, मुक्तः च, तस्मिन् न जन्म, न मरणं, न दुःखं, न विकारः विद्यते। तथापि देहादीनां धर्माः अज्ञानवशाद् आत्मनि कल्पन्ते। अयं अध्यासः संसारबन्धस्य मूलं कारणं भवति, यतः जीवः स्वस्वरूपं विस्मृत्य देहाभिमानेन सुखदुःखादीन् अनुभवति। यदा ज्ञानोत्पत्तिः भवति, तदा अयं मिथ्याध्यासः निवर्तते, आत्मस्वरूपस्य यथार्थबोधः च प्रकटते। देहस्य जडत्वं आत्मनि आरोप्यते। एवं जीवः देहादिसम्बन्धं स्वस्वरूपत्वेन अनुभवति।

४. अविद्या- अध्यासयोः सम्बन्धः-

अद्वैतवेदान्तदर्शने अविद्या तथा अध्यासयोः अत्यन्तं घनिष्ठः सम्बन्धः प्रतिपाद्यते। अविद्या नाम आत्मस्वरूपस्य अज्ञानम्, यया वस्तुनः यथार्थस्वरूपं न ज्ञायते। तस्याः अविद्यायाः परिणामरूपः अध्यासः उच्यते, यत्र आत्मनः अनात्मनः च परस्परं धर्माणाम् आरोपः भवति। यथा देह, इन्द्रिय, मनः, बुद्धि इत्यादीनां धर्माः आत्मनि अध्यास्यन्ते—“अहं स्थूलः”, “अहं दुःखी”, “अहं कर्ता” इति भावः जायते; तथा च आत्मनः चैतन्यस्वरूपः देहादिषु आरोप्यते।

एवं अविद्या कारणरूपा, अध्यासः तस्याः कार्यरूपः इति मन्यते। अविद्यया आच्छन्ने आत्मस्वरूपे मिथ्याज्ञानस्य उत्पत्तिः भवति, तस्मात् अध्यासः प्रवर्तते। अयं अध्यासः एव जीवस्य संसारबन्धस्य मूलं कारणं भवति, यतः जीवः आत्मानं देहादिभिः अभिन्नं मन्यते। यदा आत्मज्ञानं उदेति, तदा अविद्या नश्यति, तेन सह अध्यासोऽपि निवर्तते, आत्मस्वरूपस्य शुद्धः बोधः प्रकटते।

अद्वैतवेदान्ते अविद्या तथा अध्यासः परस्परं सम्बन्धिनौ स्तः।

• अविद्या - कारणम्-

अविद्या आत्मस्वरूपस्य अज्ञानरूपा मूलकारणम् अस्ति, यया अध्यासः उत्पद्यते तथा जीवस्य संसारबन्धः प्रवर्तते।

• अध्यासः – कार्यम्-

अद्वैतवेदान्ते अध्यासः अविद्यायाः कार्यरूपः परिगण्यते। यदा अविद्याया आच्छन्ने आत्मस्वरूपे आत्मनः अनात्मनः च धर्माणां परस्परं मिथ्यारोपः भवति, तदा अध्यासः प्रकटते। अयं देहादिषु आत्माभिमानस्य कारणं भवति, येन जीवः कर्तृत्वभोक्तृत्वादि भावेन संसारबन्धे प्रवर्तते तथा सुखदुःखाद्यनुभवं करोति। अविद्याया आत्मस्वरूपज्ञानाभावः भवति। तेन आत्मा देहादिभिः सह तादात्म्यं अनुभवति। एषः अध्यासः संसारबन्धस्य मूलम्। उपनिषद् अज्ञाननिवृत्तेः महत्त्वं दर्शयति—

“विद्यया अमृतमश्नुते।”⁴

५. जीवन्मुक्तिस्वरूपम्-

अद्वैतवेदान्तदर्शने जीवन्मुक्तिः तस्य अवस्थाया नाम, यत्र आत्मतत्त्वस्य यथार्थज्ञानं प्राप्तवान् पुरुषः जीवन् एव बन्धनात् मुक्तः भवति। आत्मा नित्यः, शुद्धः, बुद्धः, मुक्तः च इति यथार्थबोधे सति अविद्या तथा अध्यासः नश्यतः। तदा ज्ञानी पुरुषः देहधारणेऽपि स्वात्मानं ब्रह्मस्वरूपं वेत्ति।

जीवन्मुक्तस्य पुरुषस्य अन्तःकरणे रागद्वेषादयः क्लेशाः निवर्तन्ते, स समत्वभावेन सर्वेषु भूतेषु व्यवहारं करोति। स कर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानं त्यक्त्वा केवलं साक्षिरूपेण स्थितः भवति। तस्य दृष्टौ संसारः मिथ्याभूतः, ब्रह्मैव एकं परमार्थसत्यम् इति निश्चयः दृढो भवति।

यद्यपि प्रारब्धकर्मफलवशात् तस्य शरीरव्यवहारः किञ्चित्कालं प्रवर्तते, तथापि तस्य अन्तःकरणे बन्धभावः न भवति। अतः देहस्थितौ अपि आत्मज्ञानसम्पन्नः पुरुषः नित्यमेव मुक्तः इति “जीवन्मुक्तः” इति कथ्यते।

अद्वैतवेदान्ते मोक्षः द्विविधः—

1. जीवन्मुक्तिः

2. विदेहमुक्तिः

तत्र जीवन्मुक्तिः नाम ज्ञानप्राप्त्यानन्तरं देहधारणावस्थायामेव मुक्तभावः। मुण्डकोपनिषद् वदति—

“ब्रह्मविद् ब्रह्मैव भवति।”⁵

भगवद्गीतायामपि स्थितप्रज्ञस्य स्वरूपं वर्णितम्—

“प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थ मनोगतान्।

आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते॥”⁶

अयं श्लोकः श्रीमद्भगवद्गीताग्रन्थस्य द्वितीयाध्याये स्थितप्रज्ञपुरुषस्य लक्षणं निरूपयति। अत्र श्रीभगवान्कृष्णः अर्जुनं प्रति वदति—यदा मनुष्यः मनसि उत्पद्यमानान् सर्वान् विषयकामान् पूर्णतया परित्यजति, तदा सः स्थितप्रज्ञः इति कथ्यते। सामान्यतः मनुष्यस्य मनः नानाविषयेषु आसक्त्या चलति, कामनाभिः च निरन्तरं चञ्चलं भवति। किन्तु यः साधकः आत्मतत्त्वज्ञानं प्राप्य विषयेषु आसक्तिं

त्यजति, सः बाह्यवस्तुषु सुखं न अन्विष्य आत्मन्येव आत्मना तुष्यति। तस्य आनन्दः बाह्यवस्तुनिर्भरः न भवति, किन्तु स्वात्मस्वरूपे एव स्थितः भवति। एवं सः पुरुषः सुखदुःखयोः, लाभहान्योः, जयाजययोः च समभावं धारयति। तस्य बुद्धिः स्थिरा भवति, मनश्च शान्तं भवति। एषा एव स्थितप्रज्ञता इति कथ्यते, या आत्मज्ञानस्य परिपक्वावस्था मन्यते।

जीवन्मुक्तस्य लक्षणानि-

1. अहंकाराभावः-

जीवन्मुक्तस्य पुरुषस्य अहंकारः पूर्णतया निवर्तते। सः न कदापि “अहं कर्ता”, “अहं श्रेष्ठः” इति मन्यते। आत्मज्ञानप्रभावेन देहादिषु अस्मिताभावः क्षीयते। तेन सः विनयशीलः, शान्तचित्तः च भवति। सर्वेषु प्राणिषु समभावं पश्यन् स्वात्मस्वरूपे एव स्थितः भवति, न च देहाभिमानेन व्यवहारं करोति।

2. कर्तृत्वभोक्तृत्वनिवृत्तिः-

जीवन्मुक्तः पुरुषः कर्तृत्वभोक्तृत्वाभिमानात् मुक्तः भवति। सः जानाति यत् आत्मा न कर्ता न भोक्ता, किन्तु केवलं साक्षीस्वरूपः अस्ति। देह- इन्द्रिय- मनसां द्वारा क्रियाः प्रवर्तन्ते, तथापि सः तासु न आसक्तिं करोति। अतः तस्य अन्तःकरणे बन्धभावः न जायते, सः सदा मुक्तभावेन तिष्ठति।

3. समदर्शित्वम्-

जीवन्मुक्तस्य दृष्टौ सर्वे प्राणिनः समाः भवन्ति। सः न कस्यचित् प्रति रागं, न द्वेषं धारयति। विद्वान्- अविद्वान्, धनी- दरिद्र, मित्र- शत्रु इत्यादिषु भेददृष्टिः तस्मिन् न भवति। आत्मज्ञानात् सर्वत्र एकमेव ब्रह्म पश्यन् समत्वभावेन व्यवहारं करोति, तस्य मनः सदा प्रशान्तं भवति।

4. सर्वभूतात्मभावना- जीवन्मुक्तः सर्वेषु भूतेषु आत्मभावं पश्यति। सः अनुभवति यत् एकमेव आत्मतत्त्वं सर्वेषु प्राणिषु विराजते। तस्मात् सः सर्वेषां प्रति करुणां, मैत्रीं, हितभावं च धारयति। कस्यचित् प्रति हिंसाभावः न भवति, अपि तु सर्वभूतहिते सदा प्रवृत्तः भवति। एषा एव तस्य महती आध्यात्मिकी स्थितिः।

६. ब्रह्मज्ञानं जीवन्मुक्तेः साधनम्

अद्वैतवेदान्ते मोक्षस्य एकमेव साधनं ब्रह्मज्ञानम्। ज्ञानप्राप्तेः त्रयः क्रमाः—

(१) श्रवणम्- श्रवणम् नाम गुरुमुखात् वेदान्तमहावाक्यानां यथार्थार्थस्य ग्रहणम्। उपनिषदादिशास्त्रेषु प्रतिपादितं ब्रह्मतत्त्वं आचार्योपदेशेन शिष्यः सावधानचित्तेन शृणोति। “तत्त्वमसि”, “अहं ब्रह्मास्मि” इत्यादीनां वाक्यानां तात्पर्यबोधेन आत्मा ब्रह्मैव इति ज्ञानस्य प्रथमावस्था भवति। एतत् श्रवणं मोक्षमार्गस्य मूलभूतं साधनं मन्यते। महावाक्यानां गुरुमुखेन ग्रहणम्।

(२) **मननम्-** मननम् नाम श्रवणेन प्राप्तस्य तत्त्वज्ञानस्य तर्कयुक्त्या विचारः। यत्र शास्त्रवचनानां विषये उत्पन्नाः संशयाः बुद्ध्या निरस्यन्ते। शिष्यः युक्ति, अनुमान तथा शास्त्रसम्मतविचारेण आत्मा ब्रह्मैव इति सिद्धान्तं दृढीकुरुते। एवं मननप्रक्रियया ज्ञानस्य स्थैर्यं वर्धते, अविद्याजनितसंशयाः च निवर्तन्ते। तर्कयुक्त्या संशयनिवृत्तिः।

(३) **निदिध्यासनम्-** निदिध्यासनम् नाम आत्मतत्त्वस्य निरन्तरं ध्यानरूपेण चिन्तनम्। श्रवणमननाभ्यां प्राप्तं ज्ञानं दृढीकर्तुं साधकः एकाग्रचित्तेन “अहं ब्रह्मास्मि” इति भावं पुनः पुनः चिन्तयति। अस्य अभ्यासेन देहाभिमानः क्षीयते, आत्मस्वरूपे दृढनिष्ठा जायते, अन्ततः ब्रह्मात्मैक्यस्य साक्षात्कारः भवति। एषा ज्ञानपरिपाकस्य परमावस्था। निरन्तरं ब्रह्मचिन्तनम्।

विवेकचूडामणौ उक्तम्—

“श्रवणमनननिदिध्यासनानां

निरन्तराभ्यासेन ब्रह्मसाक्षात्कारः”।

पञ्चदश्यां विद्यारण्यस्वामिना अपि ब्रह्मज्ञानस्य महत्त्वं प्रतिपादितम्—

“ज्ञानादेव तु कैवल्यम्।”

ज्ञानोत्पत्तौ अविद्या नश्यति, अध्यासः निवर्तते, तथा जीवः ब्रह्मभावं प्राप्नोति।

७. **उपसंहारः**

अद्वैतवेदान्तदर्शने अविद्या, अध्यासः, जीवन्मुक्तिः—एते त्रयः परस्परसम्बद्धाः सिद्धान्ताः सन्ति। अविद्या संसारस्य कारणम्, अध्यासः तस्य अनुभवरूपः, तथा ब्रह्मज्ञानं तयोर्निवर्तकं साधनम्। ज्ञानप्राप्त्या अविद्या नश्यति, अध्यासः निवर्तते, तथा जीवः स्वस्वरूपेण ब्रह्मैक्यं प्राप्नोति—एषा एव जीवन्मुक्तिः।

अतः अद्वैतवेदान्तदर्शनं केवलं दार्शनिकमतं न, किन्तु मानवजीवनस्य परमपुरुषार्थरूपस्य मोक्षस्य मार्गदर्शकं तत्त्वशास्त्रमिति निःसंशयम्।

परिशिलितग्रन्थसूची -

1. छान्दोग्योपनिषद् ३.१४.१
2. बृहदारण्यकोपनिषद् १.४.१०
3. शङ्कराचार्य, ब्रह्मसूत्रभाष्यम्, प्रस्तावना
4. श्वेताश्वतरोपनिषद् ३.८
5. शङ्कराचार्य, ब्रह्मसूत्रभाष्यम्, अध्यासभाष्यम्
6. वही
7. ईशोपनिषद् ११
8. मुण्डकोपनिषद् ३.२.९
9. भगवद्गीता २.५५
10. शङ्कराचार्य, विवेकचूडामणि
11. विद्यारण्यस्वामी, पञ्चदशी
1. शङ्कराचार्य — विवेकचूडामणि

2. S. Radhakrishnan — *Indian Philosophy*, Vol. II

3. Surendranath Dasgupta — *History of Indian Philosophy*

ग्रन्थसूची (Bibliography)

क्र. सं.	ग्रन्थः	लेखकः	प्रकाशकः	प्रकाशन कालः
१	ब्रह्मसूत्रभाष्यम्	शङ्कराचार्य	MLBD / Advaita Ashrama	1934+, 2009 reprint
२	गीताभाष्यम्	शङ्कराचार्य	Gita Press	20वीं शती
३	उपनिषद्भाष्यम्	शङ्कराचार्य	Advaita Ashrama	1950+
४	पञ्चदशी	विद्यारण्य	Ramakrishna Math	आधुनिक संस्करण
५	विवेकचूडामणिः	शङ्कराचार्य	Gita Press	20वीं शती
६	Indian Philosophy	राधाकृष्णन्	Allen & Unwin	1927
७	History of Indian Philosophy	दासगुप्त	Cambridge	1922-55
८	Eight Upanishads	गम्भीरानन्द	Advaita Ashrama	1957+

पादटिप्पणी -

1. छान्दोग्योपनिषद् (३.१४.१)
2. बृहदारण्यकोपनिषद् (१.४.१०)
3. श्वेताश्वतरोपनिषद् (३.८)
4. ईशोपनिषद् (११)
5. मुण्डकोपनिषद् (३.२.९)
6. भगवद्गीता (२.५५)
7. विवेकचूडामणिः